

VÄSTRUMS LÅNGÖ

Natur

Långö utgör tillsammans med Hultö, Borsö och småöarna runt omkring en liten sammanhållen arkipelag just utanför Gällerkullalandet nordost om Västrum. Sundet mellan fastlandet och öarna är smalt, men öppnas med Grönvallsfjärden och sträcker sig långt i i landet, först Skaftviken till Skaftet, därefter Västrumsfjärden och Hämtviken som söker sig ända fram till Gällerskulla. Detta är ett av många ställen i Tjustskärgården som utgör en perfekt illustration till Selma Lagerlöfs förundran i Nils Holgersson: ”Det häradet tycktes inte kunna bestämma sig för om det ville vara land eller hav. Överallt gick havsfjärdarna in och skar sönder landet i öar och halvöar, i uddar och näs. Havet var så påträngande, att det enda, som förmådde hålla sig uppe, var kullar och bergbackar. Allt lågland var bortgömt under vattenytan.”

Det finns naturmässigt inga större skillnader mellan fastland och skärgård. Hela trakten är kraftigt kuperad och barrskogsdominerad, även om fastlandet är högre och mäktigare till alla delar. Landskapet hör inte till de inställsamma. Den förbipasserande ser från sjösidan mest en oregelbunden siluett; mörk av barrskog som ofta når ända ner till stranden och där kastar sin svarta spegelbild över sjön. Vattnet är som alltid det levande och livgivande inslaget, med dess ständiga variation, färgspel och utsikt. Kala klippor är inte så vanliga. Just vid Långö glos östra strand finns några renspolade hållar; trasigt skärvig strax intill släta och välpolerade ”valryggar”.

Trots att man här verkligen befinner sig i innerskärgård -man kan inte komma mycket närmre fastlandet- utgör Hultö och Långö samtidigt nära nog ytterskärgård. Öster om öarna är mest fritt vatten, som bara bryts av en smal öbarriär ungefär rakt öster om Långö.

Långö utgör, som så många andra öar, en idag uppgrundad samling mindre tätt liggande småöar, vilka tack vare landhöjningen vuxit samman. Hela ön är tämligen svårtillgänglig från sjön. I väster är hållarna ganska branta. Stränder saknas mestadels. Strax öster om gloet ligger den lilla sjön Flagen, med avrinning genom smala bäckar i såväl norr som söder. Flagen och bäckarna är omgivna vida vassbälten, vilka trivs i de sankar markerna runt om. För inte mer än 50 år sedan var bäckarna farbara och Fagen tillhörde Långös givande fiskevatten. 1787 var Fagen ett brett öppet sund.

Långö är ingen överdrivet hög ö, som mest når vissa klackar drygt 25 meter över havet. Merparten av öns bergiga delar ligger omkring tio meter och övriga ön

lägre. Ön har lite lätt slagsida genom att den norra öhalvan genomgående är lägre, flackare och mer obemärkt rinner ut i saltsjön än den södra halvan, som är berigare, högre och brantare vid mötet med vattnet.

Bergrunden, som utgörs av kvartsit med granit, bryter markytan som krumma urtidsryggar täckta av torr hållmarksvegetation. Terrängen är mestadels blockrik. På småöarna i norr ser man hur det en gång smälta berget har pressats samman i snedställda skikt.

I de små dälderna har jord avlagrats. Jord som gett fäste för frodig granskog över täta blåbärssnår och mjuka grönskimrande mossmattor. Jord som också kunnat brytas till äng och åker.

Långö är en mycket artrik biotop med flera rara inslag som grönpyrola, skogskovall och tallört. Utmed den östra sidan av ön finns havstrandängar, idag utan hävd men som ändock uppvisar en flora typisk för den hävdade strandängen; blåsklöver och kustarun främst, men också gåsört, höstfibbla och salttåg.

Historia

Förhistoria

Långös höjd över havet är inte så imponerande; 25 meter som högst. Det betyder att Långö under stora delar av förhistorisk tid bestod av ett antal ganska oansenliga kobbar i den dåtida ytterskärgården. Först under järnålder var några av dessa kobbar så stora, att de kunde utgöra attraktiva anhalter för fiskare. Men fornlämningarna lyser med sin frånvaro. Däremot finns på Måsö, strax norr om Långö, spår av förhistoriska besökare. Tydligast är ett röse med fyra meters diameter, placerat högt på en bergknallae med god utsikt. En osäker stensättning ligger på öns södra halva. Ytterligare ett röse, men otydligt och osäkert, finns på Alleholmen.

Namn

Långö i Västrums socken är en av skärgårdens många Långöar. Namnet ger sig självt när man tittar på kartan. Dubbelt så lång som bred; 1200 meter på längden och 600 meter på det bredaste stället. Hela ön är riktad syd-nord, alltså lite vid sidan av isriktningen. Det är viktigt att ha sockentillhörigheten klar för sig, eftersom detta ofta är det enda sättet att skilja den ena Långön från den andra.

Jordnatur

Som så mycket annat kronogods i skärgården överfördes också ½ mantal skärhemman Långö 1651 till det Königsmarckska grevskapet. Grevskapet blev kortlivat och godset drogs successivt åter till kronan. Långö återfick krononatur. Under 1700-talet överfördes Långö som skattekronohemman till Helgerum. ”Skattekrono-” betyder att kronohemmanet hade friköpts från kronan innan det lades under fälseväldet. Skatteunderlaget tycks dock inte varit så gott, eftersom Långö förmedlas till ¼ mantal innan det fördes över till Helgerum.

Medeltid

Så vitt vi vet idag, fanns ingen fast bosättning på Långö under tidig medeltid. Men Långö och Hultö ligger båda så nära både fastlandet och öppen sjö, att det ter sig

närmast märkligt om de inte använts som bas för någon form av säsongsfiske. Härifrån är det nära till såväl blankålens vandringsväg som vårstömningens lekvattnen. För Långös del kanske Ängholmen och Mansholmen legat än bättre till. Inga spår av säsongsmässigt fiske är dock påträffade.

Bosättning

I jordeboken från 1544 är Långö upptaget som en kronogård i skären och i uppteckningarna till Älvsborgs lösen från 1571 är en Sone i Långö och hans svärmor registrerade för ”Guld 1 stycke, koppar 2 skålpund, kor 4, får 5. Löper 8 mark 1 öre.” Detta torde betyda att ön varit bebodd och brukad sedan ett bra tag, eftersom skärkarlen är etablerad med djur. Det är inte omöjligt att någon gård på fastlandet till en början nyttjat Långö extensivt till utmarksbete eller slätter, därefter mer intensivt för att så småningom etablera ett hemman på ön. Bevekelsegrunderna var förstås närheten till rika fiskevatten samt omfattande och rika betesarealer. I boskapslängden från 1627 redovisas för Långö fem kor, en kviga samt en skock får. Boskapsstammen har alltså utökats sedan Älvsborgs lösen ett drygt halvsekel tidigare. Det fanns emellertid vid denna tid ingen bruten åkermark i denna del av skärgården.

Avmätning

Under 1780-talet lät bergsrådet Cederbaum (1733-95), som då var herre på Helgerum, avmäta och kartera merparten av skärhemmanen under godset. 1787 befann sig lantmätaren på Långö. Han upprättade en prydlig, men ganska översiktlig, karta över hemmanet. På ön fanns samtidigt tre åkrar varav en låg på Manholmen, en vid gården och på Norra lyckan. Av detta framgår att åkerbruket inte var helt obetydligt. När den första åkern bröts på ön och var den var belägen, vet vi emellertid inte. Vanligtvis påbörjades denna omställning mycket försiktigt under 1600-talets andra hälft. Ängsmarken var huvudsakligen belägen på de omkring- liggande holmarna. I övrigt nyttjades såväl huvudö som utöar för bete. Viktigast var trots allt fortfarande boskapskötseln och fisket. Bebyggelsen ligger på samma plats som den gör än idag. Lantmätaren har varit mycket knapphändig i sina uppgifter såväl på kartan som i texten, tyvärr.

År 1945

Om man jämför avmätningsskartan från 1787 med den ekonomiska kartan från 1945, kan man få en grov översikt av den agrara utvecklingen på Långö. Som överallt annars har åkermarken expanderat, troligen på ängens bekostnad. Antalet åkerytor har mångdubblats, men lyckan på Mansholmen har lagts igen. Alla åkrar på Långö är så sent som fredsåret 1945 helt amöba- formade av den högst lokala topografien och de ligger utspridda runt om på ön. En stor åker har brutits i dalsänken bakom ladugården, ett tydligt exempel på avvattning våtmark. Ytterligare ett exempel på avvattningskonst visar den stora åkern på Ängholmen, också den nybruten. Det stora komplex av idag fossila åker- och ängsytor som finns innanför Brevik, är inte redovisade 1945. De är då redan igenlagda och kraftigt skogbevuxna. 1787 redovisades delar av detta gärde som äng. Söder om hustomten, på udden i sydväst, i giparna i norr ja, varhelt brytningsvärd jord har funnits, har man brutit den till åker. Kartbilden från 1945 redovisar helt säkert öns odlingsmaximum.

Långö har -om än med olika intensitet- brukats fram till 1969, då såväl jordbruk som året runtboende upphörde.

Fiske

Att spåra fiskets omfattning är än svårare än att spåra jordens brukande. Lantmätaren tiger 1787 helt still om fisket. De tidigaste uppgifterna stammar från 1880 års fiskestatistik, där två strömmingsfiskare med tillsammans 50 skötar, en not och en båt redovisas på Långö. Troligen ägnar sig en av dessa båda också åt ålfiske, eftersom en ålfiskare med fyra hommor samtidigt redovisas. Fiske har till långt in på 1900-talet bedrivits även i Flagen. Vinterbod fanns på Ängholmen.

1961 finns på ön en binäringsfiskare. Vilket typ av fiske han var inriktad på framgår tyvärr inte av den tillgängliga statistiken.

Uppgrundningen av gloet är tydlig om man jämför den ekonomiska kartan från 1945 med dagens kartbild. De gamla sjöbodarna och bryggorna ligger nu på land eller längst in i det grunda gloet.

Odelat hemman

Flera skärgårdshemman har undgått att delas, skiftas eller klyvas. Långö tillhör denna exklusiva skara, trots att hemmanet till och från varit brukat och bebott av flera hushåll. Huruvida det alltid var en medveten ambition att bibehålla hemmanet odelat eller om det bara blivit så, vet vi inte. Långö är ännu under 2000-talets första år ett oskiftat skärgårdshemman med samma struktur det hade för såväl 100 år som 300 år sedan.

Mobilitet

Långö är ett exempel på att det även ”förr i världen” fanns en betydande rörlighet i skärgården. Människor flytade till och från, köpte och sålde. Den ibland framskyntande enormt stabila och sega strukturen med fädernegården som orubblig bas, är inte överallt gällande. Fredrik Olsson, född på Långö 1865, byggde upp Werkebäcks Ångfartygs AB och Rederi AB. Olsson blev en stor man som självklart måste bo nära sin verksamhet i Verkeback. Han sålde sin barndoms ö till en ambulerande folkskolelärare, gift med en barnmorska. Ett halvsekel senare såldes ön till en utsocknes igen, som 20 år senare säljer till ännu en utsocknes. Än idag ägs ön av utsocknes människor.

Nils Holgersson

Inte nog med att skärgårdslandskapet i Västrums socken väl stämmer med det Nils Holgersson såg uppifrån gåsryggen. Den muntliga traditionen vill göra gällande att Selma Lagerlöfs förebild till den lille gåsapågen faktiskt var född på Långö, att han i levande livet faktiskt hette just Nils Holgersson och att han var sagotantens fosterson som i vuxen ålder emigrerade till Amerika. Vidare att Nils hade en bror som bodde kvar på Långö och som i sin väntan på broderns återkomst lät inreda ett rum till honom. Men Nils återvände aldrig till Långö och hans väntande rum fick orört stå kvar. Att Selma hade en fosterson som hette just Nils Holgersson och att Nils lämnade Sverige för Amerika är helt klart. Men Selmas fosterson föddes 1901 utanför Enköping och vid sex års ålder flyttade han till Selma i Falun, därefter till Mårbacka. Huruvida fostersonen var förebild för sagans Nils är osäkert. Kanske stötte Selma ihop med en annan ung Nils Holgersson någonstans. En Nils Holgersson med rötterna på Långö i Västrums socken, som också sökte lyckan på andra sidan Atlanten, men innan dess

inspirerade en av landets mest berömda författare till en av våra mest berömda sagofigurer.

Bebyggelse

Bebyggelsen på Långö ligger på samma ställe som den gjorde 1787 och troligen i all tid även dess förinnan. Gloets uppgrundning gör att avståndet mellan hus och vatten blir allt större, men inte så att det tycks ha påverkat placeringen av andra hus än sjöbodan. Bebyggelse utöver den på hustomten tycks aldrig ha funnits på ön.

Manhuset är en sedvanlig tvåvåningstuga på enkel bredd från omkring 1800-talets mitt. Den ligger längs med slänten ner mot gloet och vänder alltså på gammaldags vis gaveln mot sjön. Fasaden är brädfodrad och rödstruken och sadeltaket täckt av tegel. Parallellt med detta hus ligger ett mindre bostadshus, närmast en lillstuga, också med röd träfasad. Det var i denna stuga ett rum till Nils inreddes. På tvärs i slänten och högt ovanför bostadshuset ligger ladugården, uppförd en bra bit in på 1900-talet, men inte senare än när tron på det småskaliga mångsysslandet fortfarande levde kvar i skärgården. Nere vid sjökanten ligger en gammal sjöbod längs med stranden i den inre, nu farligt uppgrundade, delen av gloet. Lite längre ut, invid djupare vatten, har en ny bod uppförts.

Dagsläget

Långö är sedan 1969 fritidsbostad. Ön har ännu inte elektrifierats.

Långö genomkorsas av välbyggda brukningsvägar som för en runt hela ön. Innanför Brevik utbreder sig ett fantastiskt fossilt åker- och ängslandskap med stora sammanhängande system av öppna brukningsytor, omgärdade av vallar/murar/terrasser, stundtals meterhöga och nu rejält övermossade. Mitt på den fd åkern närmast sjön växer jättestora granar. Åkermarken är jämn och slät som ett dansgolv. Röjningssten av alla storlekar finns i terrasserna och murarna runt om. Inägora vid bebyggelsen är inramad av ek. Mycket fd inägomark är röjd. Bakom ladugården finns starråkrar där fukten börjar återta herraväldet i takt med att avvattningdikena sumpas igen.

Skydd och förordningar

Klass 3 Bevarandeprogrammet för odlingslandskapet i Kalmar län.

Litteratur

Lantmäteriets arkiv
Kalmar läns museums arkiv
Elfsborgs lösen 1570. Allan Samuelsson, Tjustbygden 1959

Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram Västerviks kommun.
Länsstyrelsen 1995
Socknar och gårdar i Tjust. Claes-Göran Petersén 2002
Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden. Johan Almquist 1967
Nils Holgersson. Selma Lagerlöf, utgiven första gången 1906-07
Selma på Mårbacka. Reijo Ruster, Lars Westman 1996
Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883